

ЛАРИСА ДОРОШЕНКО, НАТАЛІЯ МАРЧЕНКО
(Полтава)

ТРАДИЦІЇ Л.М. ТОЛСТОГО У ТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА БРАЗОВА

Ключові слова: місія, традиція, спадщина, спадкоємність, герой, персонаж, оповідач, напрямок, батальний, контекст, пейзаж, психологізм, персоніфікація.

«Час розкидати каміння, і час збирати каміння» – цей вислів якнайкраще відображає сучасний стан української культури. Протягом століть Україна не мала державної незалежності, тому вітчизняні митці змушені були відстоювати своє право на творчість. Вони були приречені писати у власній країні потайки чи «до шухляди», відчуваючи себе другорядними на рідній землі, або емігрувати і на чужині, як не парадоксально це звучить, розвивати вітчизняну культуру. Зараз перед науковцями постала надзвичайно важлива культурологічна місія – написати справжню історію українського народу, зібрати докупи все те, що зробили наші предки для збереження ідентичності українського національного духу. Сьогодні ми переживаємо період відродження української національної культури: висвітлюються невідомі сторінки історичного минулого України, виходять із небуття незаслужено забуті чи донедавна не відомі широкому загалу читачів імена представників української творчої інтелігенції. Але чомусь цей процес торкнувся переважно митців дожовтневого періоду, Срібного століття, емігрантської когорти. Чомусь стало «немодним» звертатися до радянського періоду розвитку літературного процесу, бо то були «часи тоталітаризму», панування в мистецтві «комуністичної ідеології», а в літературі – «штучного методу соціалістичного реалізму». А чи не виливаємо ми, як свого часу висловився відомий критик Д. Писарев, разом із брудною водою і дитину? Адже у XX столітті протягом періоду «брежнєвського застою», коли в надрах радянського суспільства почали зростати зерна вольності, непокори, прагнення народів Радянського Союзу до демократії і національної незалежності, засяяли яскравими зірками імена Ч. Айтматова, В. Бикова, П. Загребельного, В. Сосюри, В. Шукшина, О. Вампілова та багатьох інших визнаних світом видатних поетів, прозаїків, драматургів. У шістдесяті роки XX століття ми стали свідками незвичайного вибуху поезії, у сімдесяті-вісімдесяті – прози та драматургії. Це змусило весь світ заговорити про «феномен радянської літератури». У політиці цей час був дійсно періодом застою та стагнації, у літературі – початком справжнього відродження. Власне, саме діячі мистецтва цього періоду першими наголосили на необхідності корінних змін у суспільстві у зв'язку з поступовою деградацією духовного життя.

Але цей період історії вітчизняної культури ще не посів належного місця в наукових працях та підручниках. Сьогодні настав час віддати належне не тільки тим, хто на чужині зберігав і розвивав наше культурне надбання, але й тим, хто зробив свій вагомий внесок у духовну скарбницю української нації, працюючи в нелегких умовах свавілля політичної цензури. Серед них чільне місце повинен посісти і полтавський письменник Леонід Бразов (Леонід Петрович Безобразов).

Подібно до провідних письменників другої половини ХХ століття Ч. Айтматова, В. Бикова, В. Распутіна, Леонід Бразов зображував людські долі в контексті історичних реалій того часу. Події, які розгортаються на сторінках його творів, відбуваються не у столиці чи якомусь мегаполісі, а в глибинці, у провінції, де менш відчутний вплив чужинських культур, де проростає народне коріння, шанують національні традиції, де, зрештою, і сконцентрована справжня національна культура. Місце дії – Україна, головні герої – українці. Ми не чуємо мовного суржику, характерного для східних околиць України, звучить кришталево чиста літературна українська мова, викохана Котляревським та Шевченком.

Доля Леоніда Петровича була нерозривно пов'язана з долею рідної країни. Не оминуло його й воєнне лихоліття Великої Вітчизняної. Він добровольцем у перші дні війни вступив до лав захисників Вітчизни. Пройшовши війну від її трагічного початку і до переможних салютів, отримав тяжке поранення і залишився фізичним інвалідом на все життя. Ми не помилилися, використавши означення «фізичний», бо багато хто не витримав випробування жорстокою кривавою бійнею і на все життя залишився «духовним», «моральним» калікою. Війна не спопелила душу Леоніда Бразова. Вона ще більше загострила в ньому суто людську жагу до життя, почуття захоплення бездонною синню неба, мирним шелестом дерев, прагнення творити красу. Саме війна спонукала його до літературної творчості. За допомогою своїх літературних героїв, зовні таких звичайних, але водночас надзвичайно особливих з їхньою історичною місією, яку вони з честю виконали перед усім світом, письменник намагається звернутися до нащадків, достукатися до кожного серця, щоб люди ніколи не забували про те, що вони люди, що лише доброта і любов творять на землі справжні дива. Звертаючись до молоді, для якої «роки воєнного лихоліття – сива історія», письменник пише: «Історію Вітчизняної війни треба писати наново, і не під керівництвом тих, хто очолював редколегії виданих томів. Їхнє місце повинні зайняти вчені, які моляться одному богові – правді. Фронтвикам навряд чи діждатися таких творів, але бодай наступні покоління мусять усвідомити, над яким проваллям стояла країна і хто її порятував» [3, с.8].

Коли Леонід Бразов увійшов у літературу, воєнна проза мала вже певні традиції: класична (від Гомера до Толстого), радянська (від О.Серафимовича до О.Фадєєва) та історико-документальна, що виникає на ґрунті надзвичайно популярної в шістдесяті роки мемуарно-біографічної літератури (представники – І. Стаднюк, Ю. Бондарев). Леонід Бразов був прихильником першої, класичної, традиції. Найбільш яскраво в його «воєнних творах» виявляються «толстовські традиції»: реалізм із романтичною тенденцією, гуманізм, психологізм, зображення історичних подій через призму духовного життя людини. Найчастіше герої його творів, подібні до героїв «Війни та миру» Л.М. Толстого, проходять випробування буденністю (мирним життям) і війною, коли перед загрозою знищення людина не може прикидатися, коли виявляється її справжня сутність (повість «Перший гарт», романи «Коли погасла блискавиця», «Пороги», «Так далеко, так близько»). Подібно до Толстого, Леонід Бразов зображує війну «без стягів» і «барабанного дробу», а «у крові» та «стражданнях». Війна – це трагедія не лише для країни, а й для кожної окремої людини. Щоб підкреслити антилюдську суть війни, письменник показує її руйнівну силу на тлі мирно кві-

туючої природи. Йде жорстокий, кривавий бій, герой повісті «Недописані сторінки» знепритомнів і тут «... щось капнуло йому на лоба – ніжно, ласкаво, як наче вуста материнські доторкнулися. Михайло опритомнів. Над ним тріпотіла листям молоденька берізка. Якесь пташина, ховаючись у верхів'ї, виспівувала безтурботно. Звідки вона тут узялася, стрілянини не злякавшись?» [2, с. 277]. Читаємо ці рядки і мимоволі згадуємо епізод із «Севастопольських оповідань» Л.М. Толстого, коли дитина робить свої перші в житті кроки на чудовому, завітчаному маками полі і раптом наштовхується на спотворене війною людське тіло.

Мабуть, не випадково Леонід Петрович обирає для головного героя своєї першої повоєнної повісті «Перший гарт» (в останній редакції повість має назву «В ті далекі дні») ім'я Андрій. Хоча Андрій Перекоп Бразова і Андрій Болконський Толстого різні за соціальним станом і живуть у різні історичні епохи, духовно вони споріднені. Як і для далекого тезки, для нашого Андрія не виникає питання: іти боротися з ворогом чи скористатися належною йому, як сільському вчителю, бронєю та зберегти своє життя: «Суворо допитувався (Андрій – авт.) у самого себе: чому рвешся в армію, на фронт? Може, лише тому, щоб забути (Андрій підозрював кохану дівчину в зраді – авт.)? І з полегшенням відчув: ні, Батьківщина в небезпеці, треба її захищати, і це головне» [2, с. 11]. Як це співзвучно з висловом Андрія Болконського: «Ворог прийшов на мою землю, і я повинен знищити його». Виникає ще одна змістова паралель. Так само, як і поранений Андрій Болконський на полі Аустерліца, контужений Андрій Перекоп бачить над собою безкрає небо: «Опритомнівши, хотів відразу ж підвестися, але холодна земля притягувала до себе так, що відірватися від неї не було сил. По тілу розлилася непереборна слабкість, всю його істоту охопила дивна млявість. Не хотілося нікого ні бачити, ні чути. Лежати ось так, втопивши очі в хмари, які важко сунули кудись на захід, нічого не згадувати, ні про що не думати, заснути і спати доти, аж поки знову запанує навколо ласкава польова тиша, а в чистому небі сяятиме сонце» [2, с. 68].

На прикладі прози О. Серафимовича, О. Фадєєва, О. Малишкіна та багатьох інших більш-менш відомих радянських письменників 30-50 років ХХ ст. читач звик оцінювати моральні якості героя залежно від його соціального стану: якщо персонаж мав дворянське, «куркульське» походження або був білогвардійцем, то йому віри не було. Він деякий час міг прикидатися чесною, порядною людиною, але все одно обов'язково, потрапивши в екстремальну ситуацію, зрадить Батьківщину, свій народ.

Слід зазначити, що Л.П. Бразов до 90-х років ХХ століття також підтримував соціальність як фактор, що обумовлює поведінку людини. Він ідеалізував селянство, вважаючи його, на відміну від дворянства, носієм чистої, незаплямованої егоїзмом, користолюбством, кар'єризмом душі. Долею своїх героїв він стверджував, що поведінка людини залежить від генетичної пам'яті, сімейного виховання, соціально-політичного середовища її існування. Та вже у повісті «Тимко» дворянин, колишній білогвардієць Боніфатій Мурзенко виявляється чесною, порядною людиною. Натомість його дружина, селянка за походженням, а також робітник Пилип Рубайло згодні заради грошей на будь-який злочин. У повісті «Перший гарт» бригадир колгоспу Микола Грицюк, боячись за своє життя, нехтує на передовій обов'язком вартового, що призводить до загибелі товаришів, і вирішує залишитися на окупованій території; зоотехнік Прус співпрацює з окупантами. У мирні часи це були звичайні люди, може,

лише більш егоїстичні, які мріяли про легке, безтурботне життя та великі гроші. Але для більшості героїв Леоніда Бразова, як і для більшості радянських людей, не було іншого вибору, як іти і захищати свою Батьківщину.

Як і Л.М. Толстого, Л. Бразова завжди хвилювала проблема людського щастя. Коли людина задоволена своєю долею, що потрібно для цього робити, які моральні якості виховувати? Ця проблема найбільш повно розкривається в повісті-хроніці «Такий довгий шлях». Повість складається з чотирьох частин, що мимоволі нагадує автобіографічну трилогію Л.М. Толстого «Дитинство» – «Отроцтво» – «Юність». Відомо, що Лев Толстой мав задум написати не трилогію, а тетралогію, яка б охоплювала всі чотири етапи становлення особистості: дитинство, отроцтво, юність, молодість. У дитинстві людина пізнає людей, які її оточують, в отроцтві – навколишній світ, в юності починає формуватися світогляд, особистість прагне знайти своє місце в суспільстві, а в молодості вона вже обирає свій життєвий шлях. Але Л.М. Толстой не здійснив свій задум, хоча після закінчення трилогії він ще залишався в літературі майже півстоліття. Однак класик так і не зміг до кінця збагнути сенс життя, зрозуміти, який шлях має обрати людина, щоб не відчувати себе зайвою, почуватися на своєму місці, не вступати в конфлікт із власною совістю, не брехати, не чинити всупереч канонам християнської моралі.

На відміну від автобіографічної трилогії Л.М. Толстого сюжетно-фабульна основа повісті Леоніда Бразова побудована не на вікових етапах розвитку людини, а збігається з доленосними періодами в житті країни: громадянська війна, мирне довоєнне життя, Велика Вітчизняна війна. За тривалістю та історичною важливістю подій, які художньо відтворені письменником (з 20-х років до 41-го року ХХ століття), твір можна назвати епохальним.

Разом з автором ми спостерігаємо за фізичним, психічним та моральним становленням і формуванням особистості. У першому розділі головному героєві Тимку вісім років, у другому – п'ятнадцять, у третьому – двадцять і в четвертому – двадцять п'ять. На перших сторінках повісті хлопець пізнає світ, у якому люди поділяються на добрих і злих, де є герої (робітник Степан Журавель) і вороги (сім'я «білого» офіцера Боніфация Герасимовича). На останніх сторінках Тиміш Гринчук – доросла людина, яка вмє дорожити дружбою, вірно і палко кохати, не вагаючись жодної хвилини, йде захищати свою рідну землю. Щоб посилити психологічний вплив на читача, автор обирає для кожної частини свою, особливу, манеру оповіді, у якій домінують суб'єктивні форми, спрямовані на саморозкриття героя: авторська розповідь від третьої особи в першій частині переходить у другій частині до головного героя Тимоша, його змінює кохана дівчина Гринчука Катя (III частина) і закінчується оповідання авторською мовою. Це багатоголосся дає можливість наочно виявити моральний стрижень людини, котрий автор убачає в єдності власної долі з долею Батьківщини і народу. «Адже ніщо людей так не єднає, – устами одного з героїв роману «Живим не байдуже» стверджує автор, – як служіння Вітчизні в найважчі для неї дні, коли кожен з особливою силою відчуває себе її крихітною, але невіддільною часткою. Отож, згуртуємося навколо неї, зводимося стіною, як сини круг матері, ладні швидше загинути, ніж допустити, щоб над нею поглумилися» [1, с.401].

Саме це почуття змушує людину залишатися з рідною країною в найбільш складний, вирішальний для неї час. Особливої актуальності ця думка набуває в наші

часи, коли тисячі українських громадян виїжджають у пошуках кращої долі за кордон замість того, щоб відроджувати власну країну, зробити її придатною для життя наступних поколінь. І саме це становить моральну домінанту творчості Леоніда Бразова, націлену на майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бразов Л. Живим не байдуже: [роман] / Леонід Бразов. – К.: Радян. письменник, 1978. – 424 [1] с. – (Першотвір).*
2. *Бразов Л. Пороги: [повість] / Леонід Бразов. – К.: Радян. письменник, 1972. – 330 [1] с. – (Першотвір).*
3. *Бразов Леонід. Батько [зб. наук. праць / наук. ред. Бразова Л.Л.]. – Полтава: АСМІ, 2006. – 408 с.*

Лариса Дорошенко, Наталя Марченко

ТРАДИЦИИ Л.Н. ТОЛСТОГО В ТВОРЧЕСТВЕ ЛЕОНИДА БРАЗОВА

Пришло время написать научно обоснованную историю украинской литературы, в которой достойное место занимает писатель Леонид Бразов. Продолжая традиции Л.Н. Толстого, он воссоздаёт историческую действительность через призму духовного мира человека. Отличительные черты его поэтики – историзм, глубокий психологизм, моральная направленность, что придаёт особую актуальность его творчеству в наши дни.

Ключевые слова: миссия, традиция, наследие, преемственность, герой, персонаж, рассказчик, направление, батальный, контекст, пейзаж, психологизм, персонификация.

Larysa Doroshenko, Nataliya Marchenko

THE TRADITIONS OF L.N.TOLSTOY IN THE L.BRAZOV'S CREATIVE WORK

There has come the time to write scientifically proved history of the Ukrainian literature in which the writer Leonid Brazov occupies the worthy place. Continuing L.N. Tolstoy's traditions, he recreates the historical validity through the prism of the person's inner world. The distinctive features of his poetics are historicism, deep psychologism, moral orientation that gives a special relevancy to his creativity today.

Key words: mission, tradition, heritage, continuity, hero, character, story-teller, direction, battle, context, landscape, psychologism, personification.